

Werner Pieterse

**Wat
blijft
GOD NA DE
KAALSLAG**

Tweede druk

uitgeverij

Tweede druk, oktober 2014

© 2014 Uitgeverij Kok – Utrecht

www.kok.nl

Omslagontwerp en boekverzorging Garage BNO

Foto Werner Pieterse: Hanneke de Ligt

Foto binnenzijde omslag: iStock

ISBN 978 90 435 2300 4

ISBN e-book 978 90 435 2305 9

NUR 700

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Het bleek niet mogelijk van alle opgenomen teksten de bezitter van het copyright te achterhalen. Eventuele rechthebbenden die niet zijn benaderd, wordt verzocht zich in verbinding te stellen met Uitgeverij Kok, Postbus 13288, 3507 LG Utrecht.

Een stervende kerk?

Ooit zaten de kerken hier vol. Zes dagen per week werd van 's ochtends vroeg tot 's avonds laat de klei doorploegd. Gierige herenboeren betaalden net genoeg voor het dagelijks brood met stropievet of reuzel. Vrouwen baarden als Lea. Cornelia Johanna volgde op Johanna Cornelia en Pieter Johannes ging aan Johannes Pieter vooraf. Mijn grootmoeder was 16 jaar oud en dweilde de marmeren gangen van de dokter in de stad, haar zus die van de dominee. Geen kind kon doorleren, maar God werd in ere gehouden. Daar zorgden diezelfde boeren voor. Maandelijks brachten ze de eenzame dominee in een tochtende pastorie zijn traktement.

Toen hier de *tale kanaäns* nog werd gehoord en gesproken, stond mijn vader in stofjas achter het loket van het monumentale postkantoor in de provinciale hoofdstad (het Staatsbedrijf der Posterijen, Telegrafie en Telefonie). Op verjaardagspartijen werd onder het roken van sigaren en *cigaretten* gewogen en te licht bevonden. Namen van vrome voormannen klonken vol eerbied en respect. Kerkelijke anekdotes zetten alom de toon. Mijn grootvader van vaders kant dichtte achter zijn melkkar:

*Gul grijpt de boer gestadig in het graan,
en strooit het kwistig in de verse voren,
en hij begraaft de kleine korrels koren
diep in de grond, waar zij stil vergaan.*

*Gelovig heeft de boer zijn werk gedaan.
Hij weet: het kostbaar graan is niet verloren.
Straks zal het weer, als uit de dood herboren,
in nieuwe schoonheid op de velden staan.*

*En korrels zal hij oogsten, gaafen groot,
uit zaad, dat hij verborg in aardes schoot
en onderging om rijker vrucht te geven.*

*O wonder, dat zich steeds herhaalt;
over onze dorre levens straalt
het blijde licht van onvergank'lijk leven.*

Wij, de kleinkinderen, debatteerden over onrecht en discriminatie en zongen hippe Engelse liedjes over Jezus en geloof. Het liedboek was voor oude mensen. De nieuwe dominee schokte ons toen hij uitriep: 'Heb jij wel eens iemand over water zien lopen?' Het kerkelijke schisma ging dit keer niet over God, maar over raketten. We hingen de politieke slogans aan zoals onze vaders de dogma's. *'Liever een raket in mijn tuin dan een Rus in de keuken.'* Terwijl we na de zondagse dienst steeds vaker gebukt onder de schuldenlast van de Derde Wereld huiswaarts keerden, werden de kerken allengs leger. Grote woorden van zonde en genade werden opgelucht aan zwaardere broeders overgelaten. In die dagen begon er een onbehagelijke leegte te dagen; wat nu? Toen moet het begonnen zijn, maar met de sloop van kerkgebouwen werden in die dagen de feiten zichtbaar. We hadden iets verloren, maar wat en waar?

Op een vroege maandagochtend zouden we als laatstejaars studenten theologie onze preken oefenen op een kansel ergens in de hoofdstad. Amper honderd jaar oud was het gebouw, maar het puin lag op de galerijen. Twee trappen waren al naar beneden gekomen. De met leer beklede klapstoeltjes waarop vijftig jaar daarvoor een mensenmassa de bevrijding had bezongen, zagen wit van het stof. Een nerveuze koster probeerde ons die ochtend tevergeefs in toom te houden. Een van ons klom achter het orgel en speelde, terwijl het kalk van de muren viel, een psalm. De veelgeprezen docent dogmatiek kwam niet opdagen. Het Woord bleef onuitgesproken. Ons restte niets dan troost te zoeken in een naburig café. De volgende dag las de betreffende docent ons een van zijn favoriete preken. *'Dat is het schrikbarende nieuwe van onze tijd: die leegte als bevrijding en die bevrijding als leegte!'*

De kerk sterft. Hoewel, niet overal komt het stucwerk naar beneden. In Barneveld zitten kerken vol; Zwartsluis verslaat zijn duizenden en op Tholen is het iedere zondag stil op straat. Hoe strikter de geloofsleer, hoe trouwer de aanhang. Geknotte dames met rok en hoeden, strenge vaders in zwarte pakken spoeden zich met slierten kinderen in ferme pas naar ochtend-, middag- en avonddienst. In volgeladen kerkzalen worden psalmen gezongen in eeuwenoude

berijmingen. *Gebenedijdt!*, *oetmoed*, *deernis* en *toorn* klinken hier op uit honderden kelen. De prediking voltrekt zich in drieën met een tussenzang halverwege. De voorlezer wijdt breed uit over de zonde en eeuwigheid. De HEERE HEERE is gestreng en meedogenloos is Zijn oordeel. Slechts een enkeling gaat aan 's HEEREN dis. De kerk is niet alleen daar springlevend. Elders bloeit een christendom met meer vreugde en halleluja. Hallen vol blije mensen zeggen te weten wat de zoekende mens nodig heeft in verwarrende tijden. Herboren worden; wetend dat je verlosser leeft. Hier krijg je antwoorden zonder een vraag te hoeven stellen. Geen seks voor het huwelijk, homoseksualiteit als ziekte en abortus is moord! Zijn dit de laatste enclaves van geloof, toewijding en gebed? Reservaten van devotie, waar de mens zich afhankelijk weet van een onberekenbare, verborgen maar evengoed liefdevolle God, streng en rechtvaardig? Wordt hier een geheim bewaard dat elders is verdampt?

Of moeten we het nog verder zoeken? Op een van de ontelbare plekken op aarde waar het leven zich buiten de geschiedenis voltrekt? In steden omringd door regenwoud. Houten huizen met golfplaten daken, langs zandstraten vol gaten en kuilen. Stof in de droge tijd, modder in de regentijd, jaar in jaar uit. In tientallen kapsalons vlechten lome dames hairextensions in, terwijl mannen lauw bier drinken in aangrenzende *off-licences*. Zo wonen miljoenen. Steden die geen omweg waard zijn en al helemaal geen reis. Geen toerist heeft hier iets te zoeken. Anderen wel: vanuit goedgeoutilleerde kampementen coördineren Libanezen, Grieken en Hollanders de verwoesting van het omringende oerbos. Dagelijks worden eeuwenoude bomen als kubieke meters hout afgevoerd. Legaal, illegaal? Ieder stempel is hier te koop en hout is er op het oog genoeg. Prostituees ook, kinderen nog. Dit is niet hun vak, maar hun levenslot. Meer idealistische blanken bepleiten vanuit gekoelde kantoren en smetteloze terreinwagens de gorillarechten. Voor een paar cent bel je overal heen; internet is hier al jaren. Iedereen heeft wel een neef in het buitenland, dus email en *Facebook* zijn populair. Het buitenland lijkt bedrieglijk dichtbij.

De kerk bloeit. De plaatselijke dominee leidt me rond op de bouw-

plaats. Het nieuwe gebedshuis moet plaats bieden aan twaalfhonderd gelovigen; 'we wachten nog op geld uit Amerika'. Met zijn kathedrale afmetingen kan de nieuwe tempel Gods moeiteloos concurreren met die van de Baptisten (ook in aanbouw) en de zandkleurige Rooms-Katholieke even verderop. Hier is de Allerhoogste nog onomstreden almachtig. In urendurende bijeenkomsten in zinderend hete hallen volgt lofzang op lofzang. Dit houdt geen blanke vol. Is God verhuisd naar zuidelijker streken?

In het koude noorden lijkt God verder weg dan ooit. *Eten in hemelse sferen*, roept het uithangbord aan de voormalige Geref. Kerk. 'Natuurlijk respecteer ik de gevoelens die mensen bij dit gebouw hebben', roept de manager, 'daarom probeer ik een spirituele sfeer te creëren.' In de terrastuin staat Maria naast een Boeddha-beeld bij een rustiek stromend watervalletje. Binnen is de preekstoel op last van monumentenzorg blijven staan. Het woord, dat zoveel generaties droeg in dagen zoveel zwaarder dan de onze, zwijgt voorgoed.

'Godzijdank zijn we er vanaf; van de gereformeerde beklemming en zekerheid; van de Roomse vroomheid en dubbele moraal. Van dominees en priesters die zo goed weten van goed en kwaad. Van de bejurkte kerels die zich met de mond vol over zonde, hemel en hel vergrepen aan de kinderen onder hun hoede. Godzijdank is hun God er niet meer, die alom aanwezige potentaat die meekeek tot in de slaapkamer; de straffende alziende vader die zijn kinderen klein houdt met gepreek over opoffering en deemoed. Voor ons geen Opperwezen meer. We zijn volwassen geworden!' *'De werkelijke weg is die van beneden naar boven, van de vraag naar het antwoord, van mensen die zoeken naar de God die gevonden wordt (...) Alles wat we over boven zeggen komt van beneden.'* Christendom? Links naast esoterie en spiritualiteit, rechts van de zelfhulpboeken. Het schamele rijtje boeken biedt, naast een volgend boek van een bebaarde katholieke goeroe en een ongelovige dominee, weinig nieuws.

Of is er meer, maar anders? Liever stilte en een kaarsje, dan al die woorden over God. Want zeg nou zelf, wat weten we over Hem? Er is wel iets, natuurlijk, maar God? 'Ik geloof wel, want toeval bestaat

niet en ergens moet het ooit begonnen zijn. Ergens, iets, ooit en nu leef ik in de kracht van het nu.'

Gedicht

'In den beginne is het woord' aan de profeet. Hij staat op de roken-
de puinhopen van wat eens zijn stad was. Tussen de massagraven
van de verloren strijd, op de ruïnes van de tempel. Jeruzalem is ver-
woest. Het volk van belofte is niet meer. De slimste, de sterkste en
de mooiste mensen zijn gedeporteerd naar het rijk van de overwin-
naars. De vrouwen zijn verkracht, de kinderen vermoord. Dan heeft
de profeet het lef om te spreken. Hij verklaart niet, geeft geen zin,
maar heeft de absurde ambitie om God te laten horen. *'Zo spreekt
de HEER.'* Er volgen woorden van oordeel en verwoesting. God heeft
ons verlaten. Het is nacht om ons heen, roept, scheldt de profeet.
We zijn als bannelingen overgeleverd aan de goden van de macht.
En dan, midden in de dood, op de ruïnes van de tempel, waar geen
mens zich een toekomst kan denken, laat staan een god, dicht,
vloekt de profeet zijn vergezicht. Een oude, vergaan gedachte toe-
komst. *'Zo spreekt de HEER.'* Er klinkt een lied over een oud ver-
bond, een gedicht over het land dat er zijn zal. Een psalm over een
tempelruïne waar nieuwe hoop wordt geboren. De weg uit de bal-
lingschap begint met een gedicht. Een gegeven woord. Een spreker
met lef en een hoorder die hoort.

*'Maar nu,
zo heeft gezegd de Heer,
die jou schiep, o Jakob,
die jou vorm gaf, Israël:
vrees niet, want ik heb je verlost,
ik heb je bij je naam geroepen,
jij bent van mij!
Wanneer je oversteekt door het water
ben ik bij je,
of door rivieren,
die zullen je niet overspoelen;
wanneer je moet gaan door een vuur
zul je niet worden verschroeid,*

geen vlam zal je verbranden.

Want

ik ben de Heer, je God,

Israëls Heilige, je bevrijder.'

Wetenschappers hebben de teksten honderden jaren later woord voor woord ontrafeld en gedateerd. Jesaja I, II, III... Proto, Deutero, Trito... hebben ze hem genoemd. Wie het weet mag het zeggen. Het gedicht wordt er niet minder om.

Eeuwen na hem herdicht Johannes Jesaja's woorden tot een volgend gedicht: *'In het begin was het woord en dat woord was bij God.'* Ook Johannes laat het woord horen in den vreemde met de ruïnes voor ogen. Ook de tweede tempel is verwoest. Het déjà vu van de geschiedenis toont dood, dood, dood. Dan schrijft Johannes over de mens, die de profetenwoorden als Gods eigen zoon belichaamt. Hij noemt zijn verhaal, net als de andere drie schrijvers 'goed bericht', evangelie. Maar het is in wezen een volgend profetisch geschrift dat van leven spreekt in dagen van dood.

Gedicht voor een stervende kerk

Als wij nu eens, in deze dagen dat de kerk sterft (niet door verwoesting of gruwelijke oorlog, maar door schouderophalen, voorbijlopen, verzaking van geestelijken – wie zal het zeggen) de woorden van deze gedichten opnieuw zouden lezen? En ons dan afvragen: *wat zeggen deze woorden nog als de kerk is ingestort en het christendom op sterven na dood?* Of is het al te laat, zelfs voor een requiem? Zijn de woorden niet meer tot leven te wekken? Zijn ook de woorden slechts sleetse restanten van devotie; relikwieën van wie niemand de bijbehorende heilige nog kent; curiosa achter glas, gedoemd om te beschimmelen in een vergeten monstrans in een maffe sacristie? Worden als de verweerde zinnen op het gedenkteken van een verloren vaderland dat iedereen achteloos voorbijloopt? Spreken de woorden alleen nog in de veilige enclaves van voor zeker gehouden geloof?

Dan nog wil ik ze horen. De woorden zijn me te lief om te laten wegwijnen in lege kerken of op te bergen in de reservaten van zeker geloof. Ik kan niet zonder deze verhalen van enkelingen die vech-

ten met God, de liederen tegen de nacht gezongen, de woedende gedichten van profeten. Ik vind me steeds terug bij de oude teksten. Ik koester de woorden die geslacht op geslacht ontroeren, troosten, bevrijden: God, Zoon, Heilige Geest, schepping, opstanding, vergeving, eeuwigheid.

Met welk recht verwaarlozen, vergeten, negeren we deze woorden? ‘Omdat het mijn ding niet is?’; ‘omdat het mij niet boeit?’ Al zijn je tempels ingestort, je waarheden verdampt en is je verlangen verschaald. Dit zijn de woorden die profeten hebben opgedolven uit de brokstukken van ooit voor zeker gehouden geloof. Deze woorden zijn geboren uit de leegte. Uit het puin van tempels en kerken. Hoor en misschien gebeurt er wat een oude filosoof voorzag na Gods dood:

‘...pas wanneer de klare hemel weer blik door gebarsten zolderingen, neerwaarts op gras en rode papavers bij gebroken muren, – wil ik mijn hart weer openen voor de woorden van deze god.’

Of wat een tweede filosoof, tachtig jaar later, als zijn droom voor de filosofie beschrijft:

‘...de stervende boom nog één keer te zien bloeien – met bloesems zonder teleurstelling, bezaaid met bizarre bloemgedachten, rood, blauw en wit, glanzend in de kleuren van het eerste begin, als destijds in de Griekse dageraad – toen de theorie begon en toen, ongelooflijk en plotseling als alles wat helder en duidelijk is, het inzicht een eigen taal vond. Zijn wij met onze cultuur echt te oud om dergelijke ervaringen te herhalen?’

‘Woord

*Ik kan alleen woorden ontmoeten, u niet meer.
Maar hiermee houdt het groeten aan, zozeer,
dat ik wel moet geloven, dat gij luistert;
zoals ik omgekeerd uw stilte in mij hoor.’*

Speurend zullen we lezen. Een oude belijdenis zal ons langs de teksten leiden. Woord voor woord gaan we langs het gedicht van oeroud geloof. Een gedicht voor een stervende kerk. Het is ooit geschreven voor de liturgie, de viering van dood en leven. Geen stelling is het, maar een lied dat hoop en geloof bezingt. Een lied van verlangen, een belijdenis tegen de leegte. Miljoenen gelovigen beamen dit credo, al eeuwen lang. In goede en kwade dagen, tegen beter weten in en in lijn met een vanzelfsprekend geloof. In sombere overvolle kerken, in bijna lege kathedralen, aan graven van oud en jong. In hallen vol dansende Afrikanen, in gemeenten vol angst voor de volgende granaatinslag. In verre afgelegen plaatsen, in schrijnende armoede en comfortabele nieuwbouwwijken. Overal zingen ze. Mensen vol zeker geloof, bange twijfel of onverschillig meegaand met de stroom van de tijd.

In moderne tijden hangt er een muffe geur rond de oude tekst, maar als het goed is ligt achter de dogmatische mantra's een wereld verborgen. De partituur blijft ongewijzigd. Alles hangt af van de uitvoering. Het zal klinken als een muziekstuk dat voor het eerst sinds eeuwen weer wordt opgevoerd. Het mooist wordt het als je meezingt en stopt met zeuren over de herkomst van de noten en de mislukte opvoering die je ooit eerder hoorde. Bij de oude woorden klinken nieuwe stemmen; fragmenten, associaties, beelden. Verhalen van ooit, van elders, van hier en nu. Verhalen die ontregelen, bevestigen en ontkennen.

De dichter

De ambitie van het oude credo is natuurlijk grotesk. Zo'n beetje alles wat gezegd kan worden over geloof, God en mens moet erin staan. De kern van geloven en liefst in een paar regels die door iedereen moeten kunnen worden meegezegd. Er mag niet te veel

staan, niets wat afleidt van waar het echt om gaat. Ieder woord is van belang en heeft zijn eigen plaats. Niet te vaag. Het is geen oefening in associaties op het thema God. Een belijdenis moet het zijn, geen opsomming van waarheden zonder ruimte tussen de woorden. Vergeet niet dat de witregels het gedicht maken en wij het laatste woord niet kunnen spreken! Zo heeft de dichter gewikt en gewogen, met stapels oude documenten voor zich op tafel. Wat wel en wat niet, wat komt eerst en wat later?

Een dichter was het natuurlijk niet, dat weet iedereen. Het zal wel een groep gemijterde bisschoppen, peinzende monniken, of, meest waarschijnlijk, ruziende theologen en kerkvorsten zijn geweest die na lang gemeier tot dit compromis besloten, maar ik hou van het beeld van de dichter. Liefst eentje in een kloostercel in de Middeleeuwen. Zijn hoofd vol Grieks, Hebreeuws en Latijn. Strepnd, doorhalend, opnieuw beginnend, tobbend met de vraag van alle tijden: hoe zeg ik het zo dat alles er staat en er toch ruimte blijft voor het onzegbare. Waar ligt de balans tussen geheim en onthulling, waar het onderscheid tussen dode letter en levende taal? Hij schrijft vanuit een roeping, zoals iedere ware dichter. Met een diep besef dat dit gezegd moet worden en bewaard moet blijven voor de geslachten die komen. Is hij jong en idealistisch? Schrijft hij een credo als een pamflet? Of is hij een oude monnik die aan het einde van zijn dagen nog een keer alles wil zeggen, zodat het niet vergeten wordt en hij rustig kan sterven. We zullen het nooit weten.

En toen het af was? Heeft hij toen gedacht 'zo moet het maar' of was hij voldaan en tevreden? Is hij keer op keer teruggestuurd door boze bisschoppen die zich beklaagden over een komma of punt, een woord teveel of te weinig. Heeft hij zich miskend gevoeld zoals het een dichter betaamt? Heeft hij het perkament vloekend door de kamer gesmeten? Bij welke zinnen, welk woord? Wat heeft hij doorgestreept en waarom? Wist hij dat deze tekst zo lang mee zou gaan, en als hij het geweten had, had hij het dan anders gedaan en hoe? Wanneer heeft hij besloten tot dat eerste woord: 'Ik' en waarom? Begint geloven met 'ik' en welk 'ik' is dat dan?